УДК 376.1-056.2/.3:37.091.4Сухомлинський

Мирослава МАЗУРОК,
завідувач кабінету
інформаційних комунікацій і видавничої діяльності,
старший викладач кафедри психології
та інклюзивної освіти
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Рівне, Україна

ПЕДАГОГІКА СЕРЦЯ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У ВИМІРІ СУЧАСНОЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. *Статтю присвячено переосмисленню гуманістичної спадщини Василя Сухомлинського крізь призму викликів та завдань сучасної інклюзивної освіти. Головну увагу закцентовано на концепції «педагогіки серця» як філософського та методичного підґрунтя для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Визначено, що ідеї взаєморозуміння, любові до дитини та створення безбар'єрного психологічного середовища, окреслені у працях Сухомлинського, повністю корелюють із сучасними міжнародними стандартами інклюзії.*

Ключові слова: *нова українська школа, педагогіка серця, інклюзивна освіта, дитина з особливими освітніми потребами, Василь Сухомлинський, Павлиська школа.*

Abstract. *The article is devoted to rethinking the humanistic legacy of Vasyl Sukhomlynsky through the prism of the challenges and tasks of modern inclusive education. The main focus is placed on the concept of the «pedagogy of the heart» as a philosophical and methodological foundation for working with children with special educational needs. It is determined that the ideas of mutual understanding, love for the child, and the creation of a barrier-free psychological environment, as described in Sukhomlynsky's works, correlate entirely with modern international standards of inclusion.*

Key words: *New Ukrainian School, pedagogy of the heart, inclusive education, child with special educational needs, Vasyl Sukhomlynsky, Pavlysh School.*

© Мазурок М., 2026

Кожна дитина – це цілий світ, неповторний і своєрідний.
Василь Сухомлинський

Постановка проблеми. Кардинальні трансформації освітнього процесу в Україні в умовах розбудови нової української школи *(далі – НУШ)* вимагають не лише оновлення матеріально-технічної бази та змісту навчання, а й глибинного переосмислення філософії взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Пріоритетом стає орієнтація на особистість дитини, її психоемоційне благополуччя, духовний розвиток, ментальне здоров'я та морально-ціннісні орієнтири. В означеному контексті особливої актуальності набуває ретроспективний аналіз та творче переосмислення класичної української педагогічної спадщини.

Найвищим проявом гуманістичного підходу в українській науці є «педагогіка серця» Василя Сухомлинського. Задовго до появи міжнародних стандартів інклюзії український педагог на практиці довів: дитина з особливими освітніми потребами не є «об'єктом жалю» чи «проблемою системи» – вона є суб'єктом власної життєтворчості**.** У сучасному дискурсі інклюзивної освіти часто не вистачає саме того, що Сухомлинський вважав першоосновою – «філософії серця». Захоплюючись іноземними методиками сенсорної інтеграції чи екотерапії, ми часто забуваємо, що Павлиська «Школа радості» є готовою, адаптованою до українського менталітету моделлю безбар'єрного розвитку. Концептуальні ідеї, сформульовані та апробовані у практиці Павлиської школи в середині XX століття, дивовижним чином перегукуються із сучасними європейськими та вітчизняними освітніми орієнтирами, а в реаліях Нової української школи отримують нове прочитання та стають основою державної освітньої політики.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема інтеграції педагогічної спадщини Василя Сухомлинського в сучасні реформаційні процеси, зокрема в практику нової української школи та систему інклюзивної освіти, перебуває у фокусі постійної уваги вітчизняних і закордонних науковців. Багатогранний потенціал його ідей досліджується у межах філософії людиноцентризму, педагогіки партнерства та індивідуалізації навчання.

Теоретико-методологічний аналіз творчості В. Сухомлинського, формування його оригінальної гуманістичної системи та концепції творчої особистості детально висвітлено у працях таких відомих дослідників, як О. Савченко, О. Сухомлинська, І. Зязюн, А. Богуш, М. Ярмаченко.

Особливості трансформації досвіду відомого педагога в реаліях НУШ ґрунтовно аналізують такі сучасні науковці, як Н. Калініченко, Л. Звягіна.

Взаємозв'язок між Павлиською «Школою радості» та сучасними формами психолого-педагогічного супроводу знаходить відображення у працях Л. Бондар та П. Бойчука.

Питанням використання спадщини педагога як інструменту збереження ментального та фізичного здоров'я учнів присвячено дослідження С. Лапаєнко та Г. Клочека.

Однак попри значну кількість публікацій, що підтверджують затребуваність ідей великого гуманіста, досі відсутні цілісні системні дослідження педагогіки серця В. Сухомлинського у вимірі сучасної інклюзивної освіти. Це й зумовлює необхідність означеного дослідження.

Зважаючи на зазначене вище, **метою статті** є теоретичне обґрунтування концептуальних засад педагогіки серця Василя Сухомлинського на архітектуру сучасної інклюзивної освіти в Україні, а також окреслення практичних інструментів павлиської спадщини для забезпечення ефективної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз спадщини В. Сухомлинського доводить, що сучасний вимір інклюзивної освіти має безпосередній теоретичний аналог у його системі. Хоча загалом термін «інклюзія» з'явився значно пізніше, Сухомлинський ще в 1950–1960-х роках практично реалізував ідеї, які сьогодні становлять основу інклюзивного навчання: повагу до особистості дитини, індивідуалізацію навчання, відсутність дискримінації та створення комфортного освітнього середовища.

В. Сухомлинський протягом 22 років керував Павлиською середньою школою на Кіровоградщині, перетворивши її на справжню «Школу радості». Його педагогічна система ґрунтувалася на глибокому гуманізмі, адже педагог вважав дитину найвищою цінністю, «унікальним світом», а не об'єктом виховання. У книзі «Серце віддаю дітям» педагог писав: «Кожна дитина – це особливий світ, і завдання вчителя – зрозуміти цей світ, допомогти розкритися найкращим його граням».

Основним принципом його педагогіки був індивідуальний підхід. Сухомлинський наполягав: учитель повинен досконало вивчати кожну дитину – її інтереси, сильні та слабкі сторони, емоційний стан, сімейне середовище. Педагог вів «лікарняні» записи на 3700 учнів, де фіксував особливості розвитку кожного. Такий підхід прямо корелює із сучасним принципом інклюзії – диференційованим навчанням та індивідуальними освітніми траєкторіями.

Сухомлинський не використовував сучасну термінологію, однак на практиці працював саме з тими дітьми, які сьогодні належать до категорії з особливими освітніми потребами. Після Другої світової війни до його школи

приходило багато дітей-сиріт, дітей з травмами, затримками психічного розвитку та зниженою здатністю до навчання. Він категорично відкидав ярлики «безнадійний», «важкий», «відстаючий».

Сучасною є думка вченого про навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти та їх перебування в атмосфері повноцінного духовного життя колективу. Василь Сухомлинський постійно звертає увагу на індивідуалізацію роботи з такими дітьми, оскільки вбачає конкретну роботу педагога у визначенні причини проблеми в кожному окремому випадку, необхідності знайти кожній дитині посильну розумову працю, знаходженні шляхів подолання труднощів, інтелектуальному розвитку, який базується на основі почуття власної гідності. На думку Василя Олександровича, гармонійний і всебічний розвиток особистості можливий лише за умови, де тісно співпрацюють два вихователі – школа і сім'я. Саме спільні дії, висування однакових вимог, дотримання єдиних принципів, чіткі погляди на цілі, методи і засоби виховання стають виховним середовищем для спілкування і спільної діяльності, додають радості та впевненості дитині [5].

У своїх доповідях та працях педагог прямо стверджував: «У школу щороку приходять окремі діти зі зниженою здатністю до навчання… Учитель повинен знайти ключ до серця кожної дитини, створити умови, за яких вона відчує радість успіху». Сухомлинський вважав, що головне – не допустити в дитини відчуття неповноцінності, не знизити її самооцінку. Оцінка, за Сухомлинським, – це не покарання, а радість. «Не ловіть дітей на незнанні» – одна з його найвідоміших порад учителям.

Василь Сухомлинський залишив важливий урок для нинішніх днів: толерантність та інклюзія – це не про пандуси (хоча вони потрібні), а про здатність розділити біль. Його твір «Горбатенька дівчинка», де клас проявив найвищу делікатність і не помітив особливості дівчинки, нині звучить по-новому. Сьогодні інклюзивна культура – це коли однокласники обіймають друга, який на кріслі колісному. Це коли діти діляться іграшками з дитиною, яка приїхала з розбомбленого міста. Це коли весь клас завмирає в хвилину мовчання, розуміючи всю глибину втрати.

У сучасних реаліях кордони інклюзивного освітнього простору в нашій країні значно розширилися, адже сучасна українська інклюзія тісно пов'язана з лікуванням важкої психологічної травми війни. І саме тут ідеї Василя Сухомлинського звучать не як застаріла педагогіка, а як єдиний рятівний рецепт. Педагог сам пройшов Другу світову війну, отримав важке поранення у груди під Ржевом і все життя носив осколок біля серця. Він як ніхто інший знав, що таке війна. Коли повернувся до освіти й створив свою «Школу

радості», працював саме з дітьми війни – сиротами, наляканими дітьми з глибокими душевними травмами. Педагог зазначав: «Серце дитини – крихкий кришталевий дзвіночок. Потрібно бути дуже обережним, щоб не розбити його». Сухомлинський вчив, що травмовану дитину не можна оцінювати за загальними стандартами. Її не можна «підганяти» під програму. Коли дитина переживає стрес, її розум засинає, захищаючись від болю. Завдання сучасного інклюзивного вчителя – не наповнити дитину знаннями, а спочатку відігріти її зранене серце.

Василь Сухомлинський залишив для сучасного класу певні уроки зцілення, що не втрачають актуальності й донині, зокрема:

–**лікування красою і природою (зелені класи).** Сухомлинський виводив дітей у сад, до річки, у степ. Він знав, що сонце, квітка і шелест листя повертають душі спокій. У сучасних умовах, коли діти часто перебувають в укриттях, життєво необхідно використовувати його методику – повертати дітей до живої природи, давати їм можливість торкатися землі, малювати свої страхи на папері, слухати тишу, якої так не вистачає. Загалом впровадження інтегрованих курсів та STEM-технологій у новій українській школі вимагає виходу за межі класної кімнати. «Уроки мислення серед природи» сьогодні можна інтерпретувати як інноваційні уроки-дослідження. Спостереження за навколишнім світом, вивчення природних явищ у реальному часі не лише розвивають логіку та спостережливість, а й виховують екологічну культуру та емпатію, що є наскрізними орієнтирами нової української школи;

– **створення атмосфери абсолютної безпеки**. У Павлиській школі дитина знала: її люблять будь-якою. Сучасний інклюзивний клас під час війни має стати територією, де немає страху помилки. Якщо дитина закрилася в собі, злякалася звуку чи плаче – вчитель за Сухомлинським не робить зауважень, він стає її «захисником та щитом»;

– **спільна турбота як терапія.** Найкраща інклюзивна практика в сучасних реаліях – залучити травмовану дитину до допомоги іншим: малювати малюнки для поранених воїнів, пекти разом печиво для переселенців, піклуватися про тварин. Через турботу про іншого дитина лікує власну травму.

Сухомлинський намагався створити у закладі освіти атмосферу толерантності та взаємодопомоги. Сильніші учні допомагали слабшим, колектив ставав опорою для кожної дитини. Це – класичний приклад інклюзивного середовища, де дитина з особливими освітніми потребами не ізолюється, а інтегрується в загальний освітній процес.

Водночас на думку видатного педагога, у гуманному ставленні до дітей з особливими освітніми потребами не повинно бути нічого спільного з

практикою опікунства, заснованої на відгородженні їх від усіх життєвих турбот і негараздів, усуненні від виконання своїх обов'язків. Якщо з ранніх років дитина з ООП постійно уникає розв'язання проблемних ситуацій, то в неї формується «неправильна толерантність» до свого становища. Водночас толерантність виконує захисну функцію для психологічного стану особистості, однак негативно впливає на її соціальну активність, стає перепоною активності. Опікунський підхід породжує в дітей споживацькі настрої і звички, сприяє появі в дітей некритичності до своїх дій і вчинків, послаблює їхню волю до самовдосконалення. Справжній гуманізм по відношенню до дітей з особливими освітніми потребами полягає у створенні сприятливих умов для їхнього життя, навчання й розвитку [2].

Сухомлинський випередив час на десятиліття. Його філософія інклюзії ґрунтується на таких основних принципах:

– **визнання унікальності,** за яким кожна дитина – це окремий всесвіт. Особливі потреби – це не вирок, а індивідуальний шлях до знань;

– **культ чутливості,** згідно з яким учитель має чути «рух думки» дитини, бачити її страхи та надії без слів;

– **спільна праця душі,** що передбачає спільне зростання дітей з нормотиповим розвитком та дітей з особливими освітніми потребами. Лише так перші вчаться милосердю, а другі – вірі в себе.

Василь Сухомлинський залишив сотні повчальних оповідань-мініатюр. Багато з них присвячені дітям, які мають фізіологічні особливості, тривалі хвороби або особливості сприйняття світу. У його часи терміну «інклюзія» не існувало, але кожна з цих історій вчить дитячий колектив приймати інакшість, співчувати та діяти без підказок дорослих.

Сухомлинський майстерно показує, що справжня інклюзія починається не із спеціальних підручників, а з тихого дитячого розуміння, коли однокласники просто звільняють місце за партою, діляться олівцем або без зайвих слів беруть за руку того, хто цього потребує. У світі його мініатюр інакшість перестає бути приводом для подиву – вона стає природною частиною людського різноманіття, яка робить увесь колектив чуйнішим, згуртованішим та людянішим.

Чому це важливо саме сьогодні? Сухомлинський вважав, що без «серця, відданого дітям», інклюзія залишиться лише формою без змісту. Він навчав, що дитина з особливими освітніми потребами не повинна відчувати себе «об'єктом жалю», а навпаки – почуватися рівною. Педагог наполягав: учитель повинен досконало вивчати кожну дитину – її інтереси, сильні та слабкі сторони, емоційний стан, сімейне середовище. Такий підхід прямо корелює з сучасним

принципом інклюзії – диференційованим навчанням та персоналізованими освітніми траєкторіями.

У своїх доповідях та працях педагог неодноразово наголошував: «У школу щороку приходять окремі діти зі зниженою здатністю до навчання… Учитель повинен знайти ключ до серця кожної дитини, створити умови, за яких вона відчує радість успіху». Він вважав, що головне – не допустити в дитини відчуття неповноцінності, не знизити її самооцінку. «Не ловіть дітей на незнанні» – одна з його найвідоміших порад учителям. Сьогодні інноваційна практика оцінювання в НУШ спрямована саме на підтримку успіху дитини, формування в неї впевненості у власних силах, що і є основою гуманної педагогіки.

Отож, підсумовуючи, спробуймо окреслити основні погляди Василя Сухомлинського, що є концептуальною основою сучасної інклюзивної освіти:

– **Створення комфортного освітнього простору.** Сухомлинський перетворив школу на «зелену лабораторію» із садом, майстернею, бібліотекою, театром. Природа, праця, мистецтво, спілкування – все це сприяло гармонійному розвитку дитини. Сучасна інклюзивна освіта також вимагає універсального дизайну навчального середовища та психологічно безпечної атмосфери.

– **Гуманне ставлення вчителя.** «Учитель – скульптор людської душі». Педагог наполягав, що вчитель повинен бути носієм милосердя, терпимості, емпатії. Саме ці якості сьогодні є обов’язковими компетентностями для вчителя інклюзивного класу. Василь Олександрович вбачав толерантність відносин між педагогом і учнем тоді, коли діти, які зі значними труднощами засвоюють знання й оволодівають уміннями, не полишені самі на себе, а «отримують щастя дитинства» і тій мірі, що й їхні однолітки з типовим розвитком. Педагог-новатор любов до дітей розглядав як особливе почуття, що неодмінно повинно бути притаманне кожному педагогу [1].

– **Виховання толерантності.** Сучасний світ акцентує увагу на важливості soft skills, зокрема емоційного інтелекту. Василь Сухомлинський щодо цього зазначав, що «слово вихователя повинно передусім закликати до серця». Інноваційні практики НУШ, такі як «ранкові кола», щоденники емоційного стану, рефлексивні вправи наприкінці уроку, є прямим утіленням ідеї виховання культури почуттів. Навчаючи дітей розпізнавати власні емоції, співчувати однокласникам та конструктивно долати стрес, сучасний педагог діє за заповідями Павлиської школи.

– **Співпраця з батьками.** У «Батьківській педагогіці» Сухомлинський підкреслював, що успіх дитини залежить від єдності школи та сім’ї – принцип,

який сьогодні закріплений у нормативних документах щодо інклюзивної освіти. Сучасне поняття педагогіки партнерства, що передбачає трикутник взаємодії «учень – учитель – батьки», повністю дублює підхід Сухомлинського щодо спільної роботи школи та родини. Інноваційною практикою НУШ в означеному розрізі є перевага на користь діалогічної взаємодії.

В. Сухомлинський заохочував і залучав батьків до шкільного виховання своїх дітей. Видатний педагог у книзі «Батьківська педагогіка» звертається до духовних джерел сімейної педагогіки, надаючи їй ключову роль у формуванні та розвитку виховної позиції. «Сім'я в нашому суспільстві, – пише він, – це первинний осередок багатогранних людських відносин господарських, моральних, духовних, культурних, естетичних. І, звичайно, виховних. Однак могутньою та облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини» [4].

Висновки. Отже, в сучасних умовах реформування освіти в Україні погляди В. Сухомлинського набувають нового звучання. Дослідники одностайно визнають – його гуманістична педагогіка стала теоретичним підґрунтям для розвитку інклюзивної освіти в нашій країні.

Ідеї педагога-гуманіста особливо важливі в умовах війни, коли багато дітей мають психологічні травми, втратили близьких або змінили місце проживання. Саме принцип «серця, відданого дітям» дозволяє вчителям підтримувати емоційну стійкість учнів і створювати атмосферу безпеки. Вимога Сухомлинського «дивитися в душу дитини», створювати умови для розкриття потенціалу кожної особистості, виховувати толерантність і милосердя залишаються актуальними й сьогодні. За сучасних умов, коли українська освіта прагне стати по-справжньому інклюзивною, звернення до спадщини великого педагога дає не лише теоретичну базу, а й живий, перевірений практикою досвід.

Сухомлинський довів: справжня освіта – це не передача знань, а виховання Людини. І кожна дитина, незалежно від її особливостей, має право на цю Людину в собі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні терапевтичного та розвивального потенціалу «педагогіки серця» В. Сухомлинського (казкотерапії, уроків мислення серед природи, виховання почуттів) як засобу соціальної адаптації дітей з різними нозологіями в інклюзивному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Глущенко Н. Інклюзивне навчання в контексті педагогічних поглядів Сухомлинського. *Всеосвіта:* вебсайт. URL: https://vseosvita.ua/library/inkliuzyvne-navchannya-v-konteksti-pedahohichnykh-pohlyadiv-sukhomlynskoho-724667.html (дата звернення: 08.08.2026).

2. Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання: збірник матер. Всеукр. науково-метод. конференції, присвяченої 97-річчю до дня народження В. Сухомлинського (Кіровоград, 29–30 вересня 2015 р.) / уклад О. Е. Жосан. Кіровоград, 2015. 468 с. URL: file:///C:/Users/User/Desktop/Berghauer_Olasz_E_Kinetychnyi_maliunok_shkoly_yak_mozhlyvyi_metod_analizu_2015.pdf (дата звернення: 08.08.2026).

3. Педагогіка партнерства: реалії та перспективи : збірник матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 11-12.10.2022 / уклад. О. Е. Жосан, В. В. Войтко. Кропивницький, 2022. 374 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42545/1/S_Tsybulska_PPRP_IPO.pdf (дата звернення: 08.08.2026).

4. Савінова Н. В. В. О. Сухомлинський про формування духовного світогляду дитини в процесі підготовки до навчання в школі. *Педагогічні науки:* збірник наукових праць Херсонського державного університету. 2009. С. 118–122. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/118-122.pdf (дата звернення: 08.08.2026).

5. Савчук Л. Процес формування особистості дитини з особливими освітніми потребами на основі педагогічного дизайну В. О. Сухомлинського. *Нова педагогічна думка.* 2019. № 3 (99). С. 88. URL: https://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/uk/article/view/42/33 (дата звернення: 08.08.2026).

Дата надходження до редакції: 02.09.2026